

УДК 343. 337(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.41.12>

ФОРМУВАННЯ У ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПОТРЕБИ У ПРАЦІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Меркулова Валентина Олександрівна,
orcid.org/0000-0003-1332-1113

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Бабенко Андрій Миколайович,
orcid.org/0000-0002-9498-2484

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Ефективність системи виконання покарання, діяльності кримінально-виконавчих установ закритого типу має оцінюватися як багаторівневе, взаємообумовлююче структурне утворення, яке складається як з результатів стратегічного значення (досягнення цілей покарання), так і тактичного, – створення належних умов для досягнення цих цілей в більш оптимальний термін. А отже, що є бажаним, вже під час відбування призначеного судом покарання. Зважаючи на суттєві соціально-психологічні чинники, які значно ускладнюють виховний процес в умовах ізоляції особи від суспільства, вважаємо термін відбування засудженим покарання важливим етапом у виправленні та подальшій ресоціалізації засудженого.

Невід'ємною складовою правового та правозастосовного інструментарію, що має мотивувати особу, засуджену до позбавлення волі, здійснювати добровільно систему позитивних кроків в напрямку корегування особистісних цінностей та настанов уже під час відбування покарання є суспільно корисна праця – один із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених. Досить складна природа та сутність праці в місцях позбавлення волі, зважаючи на функції, які на неї покладаються, небезпідставно пов'язується із загальними проблемами ефективності виправно-трудоного впливу на засуджених, співвідношення таких цілей покарання як кара та виправлення засуджених.

Слід зважати на те, що праця справляє суттєвий вплив на формування правового статусу засуджених під час відбування покарання, суттєво торкається різних інтересів засудженої особи, її прав та обов'язків у різних сферах життєдіяльності. І чи буде праця сприйматися засудженими як соціально-корисне та економічне благо, чи як елемент кари, – залежить, не в останню чергу, від дієвості заохочувальних інститутів,

від створення належних економічних та організаційних умов праці, що мають посилювати бажання засуджених займатися суспільно-корисною працею, а не навпаки. Нажаль в сучасних умовах процес формування потреби засуджених у праці ускладнюється наявністю суперечностей законодавства та недоліками правозастосовної діяльності кримінально-виконавчих установ.

Зокрема, сучасне реформування вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства в сфері працевикористання осіб, засуджених до позбавлення волі, посилило актуальність питань чіткості та взаємозв'язку кримінальних та кримінально-виконавчих положень щодо правової регламентації, визначення підстав та умов застосування системи заохочувальних інститутів. За умови диференціації засуджених, залежно від того, чи є праця для них «правом», чи «обов'язком», – постає питання можливостей та реального виправного впливу суспільно корисної праці на різні категорії засуджених. Переосмислення потребують підходи щодо правового забезпечення реалізації стимулюючого до правослухняної поведінки потенціалу суспільно корисної праці щодо усіх категорій засуджених під час відбування покарання. Тож на порядку денному уніфікація правових положень як щодо виправного значення праці як одного із основних засобів виправлення засуджених, так і щодо підстав застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та її окремих інститутів (зокрема, умовно-дострокового звільнення).

Ключові слова: суспільно-корисна праця засуджених; формування у засуджених потреби у праці; міждисциплінарні заохочувальні інститути; умови та порядок організації праці засуджених.

FORMATION OF THE NEED FOR WORK IN PRISONERS BEFORE DEPRIVATION OF WILL: PROBLEMS OF LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT

Merkulova Valentyna Oleksandrivna,
orcid.org/0000-0003-1332-1113
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department
of Criminal Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Babenko Andrii Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0002-9498-2484
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The effectiveness of the system of execution of punishment, the activities of closed penal institutions should be assessed as a multi-level, mutually determining structural formation, which consists of both the results of strategic importance (achieving the goals of punishment), and tactical, – the creation of appropriate conditions for achieving these goals in a more optimal term. And therefore, what is desirable, already during the serving of the punishment imposed by the court. Given the significant socio-psychological factors that significantly complicate the educational process in conditions of isolation of a person from society, we consider the term of serving a sentence by a convict to be an important stage in the correction and further resocialization of the convict.

An integral part of the legal and law enforcement toolkit, which should motivate a person sentenced to imprisonment to voluntarily implement a system of positive steps towards adjusting personal values and attitudes already during the serving of the sentence, is socially useful work – one of the main means of correction and resocialization of convicts. The rather complex nature and essence of labor in places of deprivation of liberty, given the functions assigned to it, is not without reason associated with the general problems of the effectiveness of correctional labor influence on convicts, the ratio of such goals of punishment as punishment and correction of convicts.

It should be borne in mind that labor has a significant impact on the formation of the legal status of convicts during the service of their sentence, significantly affects the various interests of the convicted person, his rights and obligations in various spheres of life. And whether labor will be perceived by convicts as a socially useful and economic good, or as an element of punishment, depends, not least, on the effectiveness of incentive institutions, on the creation of appropriate economic and organizational working conditions, which should strengthen the desire of convicts to engage in socially useful labor, and not vice versa. Unfortunately, in modern conditions, the process of forming the need for work of convicts is complicated by the presence of contradictions in legislation and shortcomings in the law enforcement activities of penal institutions.

In particular, the modern reform of domestic penal legislation in the field of labor exploitation of persons sentenced to imprisonment has increased the relevance of the issues of clarity and interconnection of criminal and penal provisions regarding legal regulation, determining the grounds and conditions for the application of the system of incentive institutions. Given the differentiation of convicts, depending on whether work is a “right” or “obligation” for them, the question arises of the possibilities and real corrective impact of socially useful work on different categories of convicts. Approaches to legal support for the implementation of the potential of socially useful work stimulating law-abiding behavior for all categories of convicts while serving their sentence need to be reconsidered. Therefore, the agenda includes the unification of legal provisions regarding both the corrective value of labor as one of the main means of correction of convicts, and the grounds for applying a progressive system of execution and serving sentences in the form of imprisonment and its individual institutions (in particular, parole).

Key words: community service of convicts; formation of convicts’ need for work; interdisciplinary incentive institutions; conditions and procedure for organizing convicts’ work.

Актуальність дослідження. Оцінюючи соціально-економічне, виховне та оздоровче значення праці для будь-якої людини, маємо враховувати її особливу сутність в умовах тривалої ізоляції. Тим більш зазначені ознаки набувають специфічного змісту щодо осіб, засуджених до реального відбування одного із найсуворіших видів покарання, яким є позбавлення волі на певний строк. Ізоляція особи від суспільства з поміщенням її до кримінально-виконавчої установи закритого типу (мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки) передбачає суворі умови виконання даного виду покарання, накладають свій відбиток на оцінку того, яким саме стратегічним та тактичним цілям має сприяти інститут «праці засуджених до позбавлення волі» в сучасних умовах?

До того ж, сьогодні не існує єдиного бачення правового характеру праці засуджених до позбавлення волі. Доволі суттєві чинники наводять як прибічники «права засуджених на працю», так і «обов’язковості праці засуджених». Той факт, що за чинним кримінально-виконавчим законодавством у одних категорій засуджених є право вибору та волевиявлення у цьому питанні, а у інших, що мають заборгованість по

виконавчих листах, цього права не існує і вони зобов'язані працювати, – лише посилило інтенсивність дискусії в цьому питанні. Сталість цієї дискусії обумовлюється наявністю суттєвих протиріччя чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, сучасних недоліків правозастосовного характеру, економічних проблем функціонування системи виконання покарання як такої тощо.

Стан дослідження. Відповідно саме проблеми удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого права та правозастосування в частині працевикористання осіб, засуджених до позбавлення волі, є складовою дослідження більш широкого аспекту: теоретико-прикладних засад функціонування кримінально-виконавчої системи України (О. О. Шкута); ефективності виконання та відбування покарань, пов'язаних із виправно-трудоим впливом (Н.Л. Березовська); основ кримінально-виконавчої психології (В. Й. Бочелюк); прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі (О. А. Гритенко). В той же час використані спеціальні публікації, присвячені правовій регламентації праці засуджених та особливостям практики її реалізації (О. О. Бублик); правовим колізіям у сфері регулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі (Н. І. Бурятинська, С. В. Дьоменко, Л. І. Олєфір, І. Яковець) тощо.

Визначення проблематики дослідження. На підставі системно-правового аналізу відповідних положень кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, враховуючи результати спеціальних досліджень маємо дослідити окремі аспекти впливу порядку та умов праці засуджених до позбавлення волі на досягнення проміжних (похідних) цілей під час виконання покарання, а саме, – інтенсивність виправного процесу, зміни умов тримання на більш м'які, можливостей дострокового звільнення. Проаналізувати чинні кримінальні та кримінально-виконавчі правові положення на предмет: взаємозв'язку та взаємодоповнення в питаннях регулювання заохочувальних міждисциплінарних інститутів; в частині значення ставлення засудженого до праці як основного елемента матеріальних підстав їхнього застосування. Визначитися із негативними прикладами правозастосовної діяльності кримінально-виконавчих установ закритого типу, що посилюють караючі властивості праці засуджених.

Основний зміст. Загально визнаним є те, що соціально-корисна праця є однією із найнеобхідніших умов життєдіяльності людини та суспільства. Що саме праця є засобом постійного біологічного та інтелектуального розвитку людини, а отже впливає на формування певних рис її характеру та її волю; є основою для формування особистих потреб (матеріальних в тому числі), властивостей; сприяє набуттю та удосконаленню здібностей, навичок, умінь тощо, – що у підсумку підвищує соціальний статус людини у суспільстві [10, с. 322–323; 11, с. 89; 13, с. 107]. Уніфікація підходів щодо оцінки цих сутнісних ознак «суспільно корисної праці» як такої та її значення як в житті пересічного громадянина, так і особи, засудженої до позбавлення волі на певний строк, виправдано, на перший погляд, тим, що саме це словосполучення використовує законодавець в кримінально-виконавчому законодавстві у статтях 6 та 122 Кримінально – виконавчого кодексу (далі КВК).

Значення праці засуджених до позбавлення волі полягає у реалізації значної кількості спеціальних функцій, які обумовлені цілями кримінального покарання, умовами та порядком виконання та відбування цього покарання, необхідністю підготовки засуджених до самокерованої правослухняної поведінки та загально-прийнятого соціально-нормативного життя в суспільстві після звільнення. До речі, на думку І. Яковець, основна мета залучення засуджених до праці має полягати саме у підготовці їх до нормального життя після звільнення, а не в тому, щоб вони заробили кошти для установ виконання покарань чи забезпечили роботу підприємств

в інтересах інших урядових підрозділів. Автор вважає, що саме такий підхід сприятиме реалізації економічній (створення матеріальних цінностей для себе та суспільства) та соціальній (підготовка до загальноприйнятого самостійного життя, соціальної адаптації після звільнення) меті праці як такої [16, с. 136, 140, 141].

Безумовно, виходячи із цілей покарання, суспільно корисна праця є одним із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, що дозволяє розглядати її як інструмент для підготовки засудженого до ефективної адаптації у суспільстві після його звільнення. Успішна соціалізація особи після звільнення має стати результатом корекції та зміни асоціальних установок та цінностей засудженого на соціально прийнятні під час відбування покарання. Погоджуючись в цілому з такою узагальнюючою оцінкою значення праці засуджених до позбавлення волі, в той же час маємо підкреслити наступне. Досягнення дієвого результату в цій площині вимагає вирішення доволі значної кількості поточних питань у сфері працевлаштування засуджених до позбавлення волі, зокрема організаційно-правового та психологічного характеру.

Об'єднуючим чинником у їхньому вирішенні має стати формування у засудженого потреби (мотивації) у доцільності праці під час відбування покарання. Значення волевиявлення та особистого бажання засудженого працювати посилюється. Сталість цього питання, полягає у тому, що формування позитивного сприйняття необхідності працювати під час відбування покарання завжди розглядалося як складова ефективного його виконання: як за часів правового визначення лише обов'язку працювати, так і за сучасного впровадження «права засуджених на працю». З єдиною відмінністю: з впровадженням права засуджених вирішувати самостійно питання щодо доцільності та необхідності працювати під час відбування покарання, значно підвищується значення результативності виробничої діяльності.

Вмотивованість мала б базуватися на розумінні засудженими того, які переваги надає праця [10, с. 324]. І ці переваги мають стати невід'ємною складовою правового статусу засудженого під час відбування покарання. Безумовно праця суттєво впливає на зміст та сутність цього інституту. Сфера трудової зайнятості торкається значної кількості прав та обов'язків засуджених, впливає на порядок та умови відбування покарання, відтворюється у можливостях застосування заохочувальних заходів, як у вузькому (дисциплінарні заохочення), так і широкому (зміна умов утримання під час відбування покарання; заміна покарання на інше більш м'яке; умовно-дострокове звільнення) розумінні.

На підвищення виховного значення праці, формування потреби в праці впливатиме наявність чіткої та дієвої правової регламентації системи стимулюючих заходів. Проте на тлі реформування кримінально-виконавчого законодавства в розглядуваній сфері виникає все більше підстав стверджувати про *наявність суперечливості чинного законодавства*.

З одного боку, за чинним кримінальним (ст.ст. 81, 82 КК) [8] та кримінально-виконавчим законодавством (ст. 101 КВК) [9] праця як основний захід виправлення та ресоціалізації засудженого подовжує залишатися обов'язковим елементом аналізу поведінки засудженого під час відбування ним покарання. А ставлення засудженого до праці – невід'ємною складовою характеристики засудженого під час вирішення питання про доцільність застосування вище зазначених заохочувальних міждисциплінарних інститутів, однією із обов'язкових підстав їхнього застосування. Тож на тлі формування інтересу до праці, впевненості у тому, що участь у виробничому процесі, набуття нових професійних навичок, підвищення професійної підготовки тощо, є прикладами ефективного використання часу, проведеного в ізоляції, – слід формувати сприйняття праці як шлях до суттєвого покращення умов відбування покарання

та можливостей дострокового звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання. Маємо погодитися із твердженням О. Гритенко, що формування прагнення до суспільно корисної праці, професійного самовдосконалення – це систематична, повсякденна процесуальна діяльність по досягненню певних проміжних цілей з боку засудженої особи. Інтенсивність цього процесу залежить, в значній мірі, від добровільної участі засудженого в ньому, від дієвості стимулювання та заохочення засудженого (через зміну умов утримання) до позитивних змін [6, с. 65]. Отже ставлення до праці має бути одним із критеріїв визначення ступеня виправлення засуджених, а отже підставою для застосування різних заохочувальних та стимулюючих інститутів: переведення на поліпшені умови утримання, заміни позбавлення волі на інший більш м'який вид покарання, застосування умовно-дострокового звільнення. І така перспектива має бути у кожного засудженого. Тим більш, що за чинним кримінальним законодавством (за наявності формальних підстав) обмежень в цьому питанні не існує.

Проте, з іншого боку, зміни внесені в ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу щодо порядку та умов використання праці осіб, засуджених до позбавлення волі (зокрема, Законами № 1186-VI від 08.04.2014 р.; № 2475-VIII від 03.07.2018 р.), – призвели до виокремлення різних видів праці: *добровільної оплачуваної праці* на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору як конституційного права засуджених на працю; *обов'язкової оплачуваної праці засуджених*, що мають заборгованість за виконавчими документами (отже до погашення цієї заборгованості); *обов'язкової неоплачуваної праці* з благоустрою установи, прилеглих територій, поліпшення житлово-побутових умов тощо [9].

Що відповідно створює підстави для певних міркувань та пошуків відповідей на наступні питання: «Які критерії мають впливати на рішення щодо змін умов утримання засуджених в ізоляції, якщо вони не працюють? Чи свідчить це про наявність різних підходів щодо оцінки ступеня виправлення як підстави застосування заохочувальних інститутів?» Отже постане проблема критеріїв оцінки та визначення ступеня виправлення щодо осіб, які не працюють. Це передбачатиме диференціацію підходів щодо застосування найбажанішого стимулюючого інституту. Розуміння виправної сутності праці засуджених і забезпеченості ефективності виправного впливу на засуджених за чинних умов правового регулювання ускладнюється.

В доктрині права розглядаються різні шляхи уникнення таких суперечностей. Як один із варіантів пропонується корегування як положень кримінального, так і кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема: виключення із кримінально-виконавчого законодавства норми про обов'язковість праці засуджених до позбавлення волі з одночасним корегуванням механізму умовно-дострокового звільнення шляхом заміни абстрактного формулювання «ставлення до праці» (ч. 2 ст. 81 КК) конкретною умовою «здійснення суспільно-корисної праці та відсутності заборгованості за виконавчими документами» [7, с. 161].

Тож пропозиція автора щодо залишення лише одного виду оплачуваної роботи – добровільна праця як право засудженого на трудову діяльність, – базується на корегуванні підходу щодо застосування стимулюючих інститутів лише стосовно осіб, які не мають заборгованості по виконавчим листам. Проте запропоновані зміни до ст. 81 КК опосередковано передбачають, що УДЗ має застосовуватися лише до осіб, які здійснюють суспільно-корисну працю, тож лише стосовно тих осіб, що прийняли для себе рішення працювати. Такий підхід не беззаперечний, зважаючи на принципово важливу позицію законодавця щодо можливостей застосування умовно-дострокового звільнення до усіх категорій засуджених, не залежно від тяжкості діяння, за наявності матеріальних та формальних підстав. Тож маємо розуміти, що автор у такий спосіб

вбачає можливість посилити потребу засуджених у праці (через застосування заохочувальних та стимулюючих інституцій).

Не позбавлена цензу наукова позиція щодо посилення мотивації засуджених до праці за рахунок запровадження в практику пільгового зарахування додаткових днів тим засудженим, які систематично виконують і перевиконують норми виробітку або денні завдання. Проте, на думку О. О. Бублик, такий підхід мав би стосуватися лише тих засуджених, які мають відповідну освіту, кваліфікацію, професійні навички, можуть виконувати складну роботу та мають бажання працювати. [3, с. 175, 176] Отже аналізу мають піддаватися передусім не результати праці, а певні професійні властивості засудженого, що значно ускладнить процес оцінки даного критерію та залежатиме значною мірою від суб'єктивного розсуду адміністрації кримінально-виконавчої установи.

В будь-якому випадку кримінальне та кримінально-виконавче законодавство потребує подальшого удосконалення в напрямку уніфікації правових підстав застосування заохочувальних заходів, стимулюючих інститутів щодо всіх категорій засуджених до позбавлення волі. І в якості складової матеріальної підстави має бути обов'язкова оцінка не лише факту здійснення суспільно корисної праці, але й ставлення до неї та її виховні результати.

Окрім зазначеного існує ще один аспект, який взаємопов'язаний із формуванням у засуджених потреби у праці, – *нейтралізація негативного ставлення засуджених до праці, сприйняття її як елементу кари*. Слід зазначити, що процес виправлення та ресоціалізації засуджених є тривалим і супроводжується впливом негативних наслідків ізоляції як такої на особистість засудженого. Перебування значний час в умовах впливу двох протилежних за своїм спрямуванням сторін – адміністрації та представників кримінальної субкультури; відчуження від суспільства, а під час – і від сім'ї; відсутність психологічної і матеріальної підтримки з боку близьких; не достатній рівень вмінь та навичок професійної діяльності тощо, – суттєво впливають на психофізичний стан засудженого. Тож на тлі дії цих чинників болісно можуть сприйматися і певні обмежувальні властивості праці в кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Наукова дискусія з цього питання стосується співвідношення виховних та обмежувальних властивостей інституту праці в умовах ізоляції, а отже сутності праці як основного засобу виправлення, з одного боку, та *організаційних правозастосовних можливостей досягнення виховних цілей за сучасних економічних проблем функціонування системи виконання покарання як такої*, з іншого боку [1, с. 20, 21; 6, с. 60].

Останні декілька десятиліть тривають пошуки шляхів посилення виправного впливу праці засуджених. Саме в межах цієї проблеми реформовано правову природу праці в місцях позбавлення волі, – з обов'язку на право засуджених. В спеціальних публікаціях поглиблюється аналіз тих положень кримінально-виконавчої психології, які доводять важливість певних умов та порядку організації праці засуджених: відповідність фізичним та психічним особливостям особи засудженого; можливість вибору виду робіт; впровадження умов та порядку, наближених до тих, що прийняті на підприємствах за межами установи; можливість отримання належної (справедливої) заробітної палати тощо [2, с. 58].

Актуальність даної проблеми посилюється, зважаючи на те, що стан реалізації правових положень щодо порядку та умов використання та організації праці свідчать про наявність проблем правозастосування. Практика залучення засуджених до праці «практично не орієнтована на те, щоб засуджений сприймав її позитивно» [10, с. 324]. Дослідження науковцями співвідношення між положеннями трудового законодавства в частині правових засад та гарантій реалізації права на працю та

кримінально-виконавчого законодавства щодо особливостей порядку, умов організації праці засуджених, системи її оплати тощо, – доводять той факт, що на тлі їхнього формального зближення існують суттєві недоліки в частині правозастосування, практичної реалізації чинних норм кримінально-виконавчого законодавства. А отже досить складно сформувати у засуджених потребу у праці на тлі багаточисельних проблем у сфері працевикористання засуджених.

Серед *негативних чинників, які становлять сутнісний зміст цих проблем, пов'язаних із працею осіб, засуджених до позбавлення волі, визначені:*

- недофінансування та фінансова неспроможність виконавчої системи, що унеможливує впровадження більш новітньої структурної та функціональної розбудови системи праці засуджених, реалізацію передових підходів до організації праці;
- неналежний рівень реорганізації виробництв та уніфікації порядку та умов праці засуджених (зменшення кількості відмінностей та обмежень) порівняно із вільними громадянами, які працюють на підприємствах різних форм власності;
- неповна трудова зайнятість: на тлі зменшення загальної кількості засуджених, які утримуються в кримінально-виконавчих установах закритого типу, значна їх частина залишається безробітними;
- відсутність законодавчого закріплення права засуджених на вибір видів зайнятості, вибір виду праці; для специфічних категорій засуджених (жінок, осіб з інвалідністю)- права вибору адаптованих робочих місць;
- низька заробітна плата, яка є значно нижчою, ніж у звичайних умовах, що обмежує можливості задоволення засудженими, після покриття витрат на утримання в місцях позбавлення волі, відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, тощо, – власних потреб під час відбування покарання, допомоги рідним та накопичення коштів для облаштування життя після звільнення;
- відсутність, на тлі впровадження у правозастосуванні ухилу на професійне навчання та професійну підготовку, оновлених програм, спрямованих на сприяння ефективної соціалізації після звільнення [3, с. 168, 187; 4, с. 13; 5, с. 250, 252; 10, с. 324; 14; 15, с. 1–2; 16, с. 140].

Саме вирішення зазначених вище проблем, на справедливу думку колективу авторів, що досліджували теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування в сучасних умовах, свідчитиме про позитивну результативність праці засуджених, а отже сприятиме особистому волевиявленню та бажанню займатися суспільно корисною роботою [12, с. 397, 400]. В протилежному випадку спостерігатиметься негативне ставлення до праці, сприйняття її як кари та чинник, що впливає на психологічний стан особи під час відбування покарання.

Тож останнім часом, досліджуючи сучасний стан залучення засуджених до позбавлення волі до праці на підприємствах, в майстернях (центрах трудової адаптації), підсобних господарствах та працевлаштування за межами установ виконання покарань, – вчені все частіше доходять висновку щодо необхідності посилення *уваги до модернізації підприємств установ виконання покарань* відповідно до реалізації програмних документів, розроблених органами державної влади в попередні роки. Зокрема, Н. А. Фукс у якості основних напрямків удосконалення праці засуджених до позбавлення волі пропонує стимулювання розвитку співпраці з юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, які на договірних засадах надають можливість працювати певним категоріям засуджених; запровадження підприємницької форми організації праці засуджених до позбавлення волі, як пілотних проектів; посилення уваги до організації державних замовлень на продукцію підприємств установ виконання покарань [13, с. 108–109, с. 106–108]. Такий підхід, в свою чергу, дозволить

вирішити питання трудової зайнятості, забезпечення альтернативних варіантів вибору виду праці, справедливої заробітної плати, впровадження оновлених програм професійної підготовки тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити наступне. Ефективність системи виконання покарання, діяльності кримінально-виконавчих установ закритого типу має оцінюватися як багаторівневе, взаємообумовлююче структурне утворення, яке складається як з результатів стратегічного значення (досягнення цілей покарання), так і тактичного, – створення належних умов для досягнення цих цілей в більш оптимальний термін. А отже, що є бажаним, вже під час відбування призначеного судом покарання. Зважаючи на суттєві соціально-психологічні чинники, які значно ускладнюють виховний процес в умовах ізоляції особи від суспільства, вважаємо термін відбування засудженим покарання важливим етапом у виправленні та подальшій ресоціалізації засудженого.

Невід'ємною складовою правового та правозастосовного інструментарію, що має мотивувати особу, засуджену до позбавлення волі, здійснювати добровільно систему позитивних кроків в напрямку корегування особистісних цінностей та настанов уже під час відбування покарання є суспільно корисна праця – один із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених. Досить складна природа та сутність праці в місцях позбавлення волі, зважаючи на функції, які на неї покладаються, небезпідставно пов'язується із загальними проблемами ефективності виправно-трудового впливу на засуджених, співвідношення таких цілей покарання як кара та виправлення засуджених.

Слід зважати на те, що праця справляє суттєвий вплив на формування правового статусу засуджених під час відбування покарання, суттєво торкається різних інтересів засудженої особи, її прав та обов'язків у різних сферах життєдіяльності. І чи буде праця сприйматися засудженими як соціально-корисне та економічне благо, чи як елемент кари, – залежить, не в останню чергу, від дієвості заохочувальних інститутів, від створення належних економічних та організаційних умов праці, що мають посилювати бажання засуджених займатися суспільно-корисною працею, а не навпаки. Нажаль в сучасних умовах процес формування потреби засуджених у праці ускладнюється наявністю суперечностей законодавства та недоліками правозастосовної діяльності кримінально-виконавчих установ.

Зокрема, сучасне реформування вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства в сфері працевикористання осіб, засуджених до позбавлення волі, посилює актуальність питань чіткості та взаємозв'язку кримінальних та кримінально-виконавчих положень щодо правової регламентації, визначення підстав та умов застосування системи заохочувальних інститутів. За умови диференціації засуджених, залежно від того, чи є праця для них «правом», чи «обов'язком», – постає питання можливостей та реального виправного впливу суспільно корисної праці на різні категорії засуджених. Переосмислення потребують підходи щодо правового забезпечення *реалізації стимулюючого до правослухняної поведінки потенціалу суспільно корисної праці щодо усіх категорій засуджених під час відбування покарання*. Тож на порядку денному уніфікація правових положень як щодо виправного значення праці як одного із основних засобів виправлення засуджених, так і щодо підстав застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та її окремих інститутів (зокрема, умовно-дострокового звільнення).

Список використаних джерел:

1. Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані із виправно-трудоим впливом, що застосовується до неповнолітніх : дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне

право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Наталя Леонідівна Березовська. Одеса, 2010. 243 с.

2. Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія : підручник / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. К. : Істина, 2008. 328 с.

3. Бублік О. О. Праця засуджених до позбавлення волі: правова регламентація та кримінально-виконавча практика : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. : 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. 226 с.

4. Бублік О. О. Праця засуджених до позбавлення волі: правове регулювання та кримінально-виконавча практика : автор. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.

5. Бурятинська Н. І. Проблеми та перспективи правового регулювання праці засуджених. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 249–254. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.37>.

6. Гритенко О. А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 400 с.

7. Дьоменко С.В. Правові колізії у сфері регулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі із призначенням додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Випуск 79: частина 2. С. 161–169. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.24>.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

10. Кутепов М. Ю. Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 322–325.

11. Олефір Л. І. Правові засади організації праці осіб, які утримуються в установах виконання покарань. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 2 (14). С. 87–95. DOI: 10.32755/sjcriminal.2023.02.087.

12. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування : монографія / К. А. Автухов, О. В. Гальцова, М. Ю. Кутепов та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Степанюка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 488 с.

13. Фукс Н. А. Організація праці засуджених до позбавлення волі в Україні (економіко-правовий аналіз). *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 106–111. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.16>.

14. Шкута О. Окремі питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 111–118.

15. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : автор. дис... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2018. 38 с.

16. Яковець І. Останні новації в правовому регулюванні праці засуджених до обмеження та позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. 3 (35). С. 136–143. DOI: 10.35774/app2023.03.136.

Дата першого надходження статті до видання: 05.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026